

SBALUNEBAL CHAPANBIL K'OP'
STIJEL BALAMIL
AXEL KÖHLER

Slikeb lo'il

"Ts'ibajele ja' xchanel k'usi ta ts'ibael ti sts'ibaj uke".
Marguerite Duras
Jts'ibajom xchi'uk jpas sine *francés*.

Ta jts'iba k'uxi ta jkolta jba ja' ti li sk'anbeik li buch'utik skolta sbaik ta sts'ibael li jpok vun xchi'uk ya'yejale. K'alal ists'iba li sk'ol ts'ibik jujuntale, oy k'usi yan x-elan iya'i sbaik, ja' k'u cha'al st'anan sbaik ta sat ti xchi'iltak ti k'u yepal stsoboj sbaike, ma'uk no'ox, tey to li ts'akal jk'el vunetike. Ti k'alal ists'ibaik jujuntal li ta slajeb jk'ol ts'ibe, ti k'u x-elan iya'i sbaike ochik o ta at o'ontonal, mu'yuk xa spojel iya'iik ti k'usi x-elan snop li ch'iel jk'opojele. Yech un ja' ta jts'ibta li jk'ol li'e, ma'uk yu'un chkak' yatel avo'ontoni, yu'un ja' kabtel o ta sk'eel sa'el ti oyuk ko'olajel xchi'uk ti yantik jchi'iltak ti bu nitil abtelale.

Xochitl xchi'uk vo'one kiktaojtikotik ta ts'akal ti k'usi ta jts'iba ta jk'ol ts'ib ku'untikotike, ja' ti k'utik ta jpastikotik slo'iltael o mi xkaltik "snop p'ijilaletik" oy xkaltik o yech o mi ta ael noxtok, ti k'alal yolel lo'ile ja' skolta sba ta sts'ibael li jk'ol ts'ibe yu'un li yantike. Ti k'alal ilaj li kabteltikotike, li jchi'iltak ta nitil abtelale isk'anik jtak'tikotik ta ts'ib ti k'usi jutuk nox ya'el ta tak'ele: Buch'uon, k'uxi li k'ot li k'u cha'alone, xchi'uk k'usi ta jk'an ta jpas ta ts'akal?

Ta jtak' ka'itik li k'usitik sk'an sjak'ik k'u xi elan xchi'uk k'uxi li pas ta *antropólogo* ti oy xa ta lajuneb xcha'vinik sjabilale. Toj vokol cha ka'i ta cholbel smelol li ta jutose, ti k'alal li pas ta antropologoe ja' jtos ti k'usi tsots jtunel ku'une. Li k'uxi ech' slajunebal jabile, k'u cha'al jtamojbe tal xchanel toj bats'i itun ku'un li k'u x-elan snopbenal xchi'uk ya'yejal yu'un li Xochitl, yu'un li stuk xchi'uk li vo'one ko'oltik jbatikotik manchuk mi jeljel tos ti k'usi ta jk'an ta jsa'tikotik jujun tale, ja' jun *antropología* ti oy stuk'il slo'ilale.

Ta sjabilal to'ox 1990, oy to'ox xalbeik *antropología* ti oy stuk'il slo'ilale, ti k'usi yak'oj ta ilel ja' k'u cha'al slo'ilta ti buch'u jun no'ox xvinaj ts'ibtabil yu'un *antropología* ti oy stuk'il slo'ilale ti mu xa xvinaj bu slok'esoja tal li lo'ile, ti ja' no'ox syules ta sjol ti k'usi sk'an chale. Li jun abtel jech k'uchaal li'e ta xich' ak'el ta ilel ta jpok vun yu'un sp'ijil j-abteletik, jk'opojeletik ti ts'ibtabil yu'un jun jts'ibajom. Yech un, li jpok vun li'e tey chalbe smelol skotol ti buch'utik stsoboj sts'ibik li jpok vun xchi'uk ya'yejal, tey chich' k'eel li yabtelike ja' nox ti mu xka'itik chk'opoj stukike. Ti k'utik x-elan sp'ijilike, k'u x-elan ech'emik tal k'u x-elan yulem ta sjolik xchapanel yu'unik li p'ijil j-abteletik xchi'uk jk'opojeletik ja' tey ta xvinaj k'utik x-elan sjak'ojbe smelol li jun jts'ibajome, st'ujoj xchi'uk ta xalbe smelol stuk. Ja' k'u cha'al sk'elbel smelol ti ja' sbinnoj "tsobil smelol" ja' yech tey ta xp'ol ech'el li p'ijilale.

Ti k'u x-elan xu' xi p'ijubotike ja' tsots smelol ti oy stuk'il lo'ilale, yu'un k'usuk lo'ilal mu xtal ta yech nox, ja' k'u cha'al li yalbe li jme'e, ti ja' la sk'elaj o mi xkaltik yech ispas ti oy k'usi albil yu'un ti sme' uke, va'i un

mu'yuk slajeb, ja' to mi k'ot ta slajeb li ch'iel k'opojel ku'untike. Oy ep smeloltak k'uxi ta alel yu'unik ti buch'utik li lo'ilaj xchi'ukik ti k'uxi xk'ot ta pasel li jpok vun li'e. Li jpok vun li'e ja' tey ta xkak' jbatikotik ta ilel jujun tal xchi'uk li yantike, xchi'uk ta jujun tal ta xal k'usitik spasanoj xchi'uk k'usi spas li ta yabtele, jk'opojel o mi antropólogo, k'usi x-elan ta xil stuke.

Chkal nox vo'on k'u cha'al antropólogo, li jpok vun xchi'uk ya'yejale ja' slikeb k'uxi ta jelel ta alel li lo'ile, ma'uk nox ti k'uxi ta alele o slo'iltaele. Ko'ol ta jts'iba xchi'uk li buch'utik oy k'usitik yalojik uke, oy lo'il xchi'ukik, ja' ti k'u x-elan ika'ibe smelole xchi'uk ja' k'u x-elan jchanoj uke. K'u cha'al ijyules ta jol sts'ibael li jun jk'ol ts'ibe ti tey nap'al ta xokon li yantik ti ko'ol tsots sk'oplale. K'u cha'al jkoltavanejon ta sts'ibael ti k'usi chk'ot ta pasel xchi'uk ti ta xak' ta ilel k'uxi likem talel ti jun tsobol abtelale.

Li buch'u xchanoj sjak'bel smelol xchi'uk jch'iel jk'opojel

"Li nichimetike ch'abal bu chopol ta xlok'.
Ja' yech ti lek ta jk'upine!"
Berthold Brecht, *dramaturgo alemán*,
xchi'uk Margarete Steffin
Ja' tsots jnitvanej yu'un li Arturo Ui (1941).

Ep ta ech'el iyal Xuno ti k'u x-elan ta jkolta jbatik xchi'uk ti k'u x-elan ta jtsob jbatik li jch'iel jk'opojel xchi'uk li jeljel tos buy likemotik talele, k'usi jpasojtik jujun tal, jelel ti k'u x-elan jtalel jkuxlejtike, ti ja' tey yatel ko'ontik ta jk'an ta xkojtikin jbatike. Ti k'u x-elan jlo'iltikotik ti k'u x-elan sts'ibaoj ta jk'ol sts'ib, li Xunoe tey iyal ti k'u x-elan abtejem xchi'uk Axel, ja' ti k'u x-elane, ma'uk k'u cha'al jun antropólogo.

Vokol ika'ibe smelol, mu to jna' mi ka'yojbe lek smelol ti k'usi sk'an chiyalbe li Xunoe. Mu'yuk nan k'usi yan o, ja' nox ti k'usi ika'ibe smelol xkaltike, ja' ti muk' buch'u xtun o mi oy buch'u chak' sba ta tunesel yo' ti ta xich' jak'bel o smelole. Chkal vo'one li k'usi sk'an chal li Xunoe, ja'

ti k'u x-elan xko'olaj k'alal ta tsobbaile, li k'u x-elan ko'olajel une ja' me tey mu xich' ch'unel lek un ja' ti oy onox junuk buch'u cha'ibe smelol xchi'uk ta spas sba k'u cha'al jun antropólogo. Oy jtos noxtok, k'u cha'al buch'u ta xlo'ilaje, mu'yuk ta alel mi lek ti k'usi ta xale, ja' ti yan o k'usi ta yo'onton ta sk'an ta sjak'e, jelel k'u cha'al, bats'i lo'il, buch'u sk'an stik' sba ta lo'il o mi k'usi yantik. Ika'ibe smelol k'u cha'al chal li Xunoe, li slikeb ti ich'bail ta muk'e ma'uk no'ox ta vo'otik, yu'un li buch'utik chlo'ilajike ta stik' sbaik ta tsobbail k'u cha'al jch'iel jk'opojel, ti mu'yuk bu ti yabtel k'u cha'al xchanoje.

Chkal vo'one, ta slikeb onox iyul ta jol ti tsobluk li abtele ti ma'uk no'ox lo'il o mi ta xka'ibe jba ti jlo'iltikotike, ja' k'u cha'al jchi'il jbatikotik. Ti k'alal iyich' tambel li abtel ta smeltsanel li jpok vun li'e mu'yuk to'ox bu xkojtikin jbatikotik.² Chkal vo'one o mi yechvan ta xa'i li Xuno uke ti jp'el k'op k'u cha'al abtel, taje ma'uk lek. Li k'usi chopol une, chkalnox vo'one ja' k'u cha'al chalbe smelol li jun latinoamericano, Walter Mignolo (2000) yak'ojbe sbi "jelel kolonyal" li jelel oe ja' k'u cha'al sabe ech'el smelol yu'un jtos antropología, ja' lek ta xcholbe smelol, ti ma'uk ta sjel ti k'alal ta tsob sbaik li jch'iel jk'opojel xchi'uk ti yantike. Ti smelol xkaltike, yu'un ojtikinbil onox yu'unik k'u cha'al ech'em tal kolonya antropología ti xojtikin sbaik (sak-ik'; jeltavanej-jelbil; jak'om-jak'el; jk'u'lej balamil-me'on balamil, slajesbel yip-yotsesel ta be, ach' xch'unel-bats'i talelil; sts'ibtael-sk'oponel; xchi'uk yantik). Oy to onox ep smeloltak ti antropologoetik ta sa' tal, ta sko'oltas, ta ts'akal ta xak' ta ilel k'u x-elan sk'oapon sbaik xchi'uk, li ta ts'ibtabile mu'yuk bu ep li buch'utik xa'ibeik smelole, ja' ep li buch'utik mu xtun yu'unike.

Xanbaletik ta xchanel

"Sa'o jtosuk abtelal ti k'usi lek cha vile,
ja' cha vikta o li abtele!"
Oy xa onox slo'iltaik, li buch'u skuyoje
ja' la li vo'ne p'ijil vinik chino, Confucio.

K'usi li pas ta antropologoe? Ep smeloltak, xkaltik k'u cha'al, yu'un ijk'an ta jak'be smeloltak k'u x-elan ti yantik talel kuxlejale, yu'un ti kaloj k'u cha'al *antropólogo* ja' lekil be, jtunel ku'un k'u cha'al xi abtej o.

Ti k'alal ilaj jchan vun preparatorya, ti yechuke ay jchan k'u x-elan spasik li solteroetike yu'un tsots sujelal, li bat o'lol jabil ta slumal Asia. Ta jujun bakasyon ech'em li abtej, ijsob jutuk ti jtak'in yo' ti xi bat o ta xanbale, lek to'ox xka'i ta xkojtikin li balamile, ta jk'an ta jk'el ta jsat jtuk, ti ma'uk nox ta jk'el ta vune xchi'uk mi ja'uk nox ta jk'el ta televisyone. Li bat jkuch ikatsil xchi'uk li Philip, jun jch'il likem yibel ta jurio polako, oy lek svun chanav o yu'un *australiano*. Philip xchi'uk vo'one ikojtikin jbatikotik k'alal ta to'ox jchan vun *londinense* ta Westminster xchi'uk li jprepa *alemán*.

Ti k'u cha'al li xanavotikotike, li k'ototikotik ta sts'ak Turkia xchi'uk Siria, jchi'uk cha'vo' j-ekel iranietik, oy jun jup'em oy jun bak, ta sjelubtasik poko' skaro alemanetik, sk'an yaj ts'ot skaroik, ja' jch'iel jk'opojele ti ta xch'amon svunik yo' ti xjelavik o ech'el k'alal Turkia ta sjelubtasel karoetik. Li xanavotikotik ta mol karo, li ech'otikotik ta Iran, li k'ototikotik ta Pakistan, Afganistan, ta India xchi'uk Nepal. Xkaltik ya'ele ep k'usi ijchan xchi'uk noxtok un oy ilok' jk'ak'al o'onton ta jtojoltikotik k'u cha'al jkuch ikats'il *européo*.

Ta Pakistan, li ochotikotik ta jkot *tren*, ijmak kavtikotik ti bu tsulul noxe, mu'yuk bu lek. Mu bu lek li vayotikotik, tey va'alotikotik ta sbelel ti buy ep abol sba li trene, tey ta epal kajaetik, kaxlan xchi'uk stso'. K'alal isakub osil ta yok'omale, ti buch'u ispoj li jchotlebtikotike, yich'oj sboletoik yu'un yan o *tren*. Taje li stse'intatikotik ta jsatikotik. Melel ka'uktik un ti k'u x-elan ta jtsob jbatik ta jlo'iltatik jkuxlejaltike toj vokol, yu'un li ta xoraltik ta Rawalpindi, ja' jun kaxlan lum *pakistani*, li stenbotikotik ton, li anilajotikotik yu'un.

Li ta India xchi'uk ta Nepal, ja' lek xa ikiltikotik un, chak'ik ta ilel ti mu'yuk k'usi ta xut o sabik li stalel xkuxlejik xchi'uk li xch'unel sk'op kajvaltike. Ja' me tey ijchantikotik, li jch'iel jk'opojeletike yan x-elan li yilotikotik, ja' nox yech uk un yan x-elan ikiltikotik uk.

Ta jun skotleb *tren*, tey ijmalatikotik ta xk'ot ti trene, tey ijmalatikotik chib k'ak'al, yu'un ja' o yora stamojbe ik'. Tey ijmalatikotik ta yelav ti yantik uke, ta k'un'kun tey bat sjoy sbaik uk un, ti jch'iel jk'opojele bats'i

li sk'elotikotik, xko'olaj xi cha'leotikotik k'u cha'al na'tik k'usi chanul o mi k'u cha'al p'ajem jp'ejuk lobol ti ja' sat na'tik k'usi te'ale. Mu'yuk k'usi li yalbotikotik, yu'un tey kakalontikotik ta o'lol yu'unik ti epal jch'iel jk'opojele, tey xa ox li laj ika'itikotik. Lek sjoyojotikotik, ti chk'elvanike iyich' ech'el li ik'e. K'usi ta jpastik? Ti epal jch'iel jk'opojele ijk'opontikotik ta inkles, ja' ti ja' ich'bil ta muk' ti k'op taje, mu'yuk buch'u li stak'botikotik, skotol ti buch'utik teyike oy sk'op stukik, mu'yuk buch'u ya'i li jk'optikotike. K'ajomal jal chiston ta k'elel. Ijlok'es ox ko'on ijeltikotik, ijpas k'usi xul ta joltikotike, ikak'tikotik ta ilel ja' ti mu'yuk xa k'usi xu' ku'untikotike.

Li buy tsobbail lek ikiltikotike, ja' li ta India, oy abol sba jch'iel jk'opojele ja' nox ti p'ijike, chich' ta muk' xch'ulelik, bolik ti yech ta sa' skolel xch'ulelike, li k'usi noxtoke oy jun p'ijil mol mu sna' vune, ta xuj o ikatsil ta *rickshaw* (*bici-taxi*) tey ta Nueva Delhi, ch'abal k'usi oy yu'un, k'ajomal no'ox smakoj sba jtuch' unen pok', tey ta xvay ta yut ti skuchobil ikatsile.

Ti k'alal li sut ech'el ta Alemania, ja' ba'ye ijchan li soltaroale ta ts'akal ti k'usi sk'an ko'onton jpase. Li jtot-jme'e ixch'ak sbaik ti k'alal oyon to'ox ta vukub jabilale, ta jk'oxil onox ti lok'emon ta jnae, ta slikebe ijchi'in jmu'ka me', ta ts'akal li stik'ik ta snail k'oxetik, ta *kinder* xchi'uk ta chanob vun, li jtot-jme' ch-abtejik onox, li jme'e abtej k'u cha'al sekretarya ta snail yabtel jk'opojeletik, li jtot une abtej ta jun muk'ta snail abtelal yu'un smeltsanel lus.

Ti k'alal li sut tal ta Asia, ti jtot-jme'e iyat yo'ontonik ja' ti ta jchan k'usi lek xi p'ijub oe, xi kuxi xchi'uk ti junuk ko'ontone, ti k'u x-elan ich'iike iyil onox svokolik. Li stukike ayanik ta sjabilal 1933 xchi'uk ta 1936, ja' o ta sjabilal k'alal och ta yabtel li Adolf Hitler xchi'uk ja' o yorail tajimol ta Berlin. Ti jtot-jme'e yilojik k'u x-elan ech' li jchop *nacional-socialista*, li k'alal ech' ti xcha'kojal milbail ta sjunul balamile, ti k'alal sva'lej kil xa oxe, ep iyil svokolik, ja' ti ilajik ta milel tey ta yosilal Berlin. Li jtot-jme'e, xkaltik, jkoj o xa xch'ielik, manchuk un, yu'un onox ijch'unbe li smantalike, ijchan k'usi ach' to'oxe ja' k'u cha'al sk'elel yojtikinel sts'ibael bats'i k'opetik.

Li k'usi ijchan une, li pas o ta skoltael li buch'u mu bu lek xk'opojike, chlik tal ta sjolik ti buch'u mu bu lek xk'opojike, ja' k'u cha'al noxtok li uma' o mi xmak yeik skoj mi oy k'usi snuptanike, ti tey ta sok ta xchinamik ti

buy ta xlok' talel ti k'opetike. Ti k'alal o'lol xa ox xchanel ech'el ku'une, ikil ti mu'yuk bu leke, ma'uk yech kabtel ti k'u sjalil kuxulone. Xchi'uk noxtok ijta xa ox yech ti chamel uke, tey xa ox xi umlajet uk, ja' me tey ikil o ti ma'uk yech kabtel oe.

Li oy ta jkux jujun vakib ue, nop xa ox xka'i ta xi abtej xchi'uk ta xi lok' ta xanbal. K'alal ech' li vokolal tey ta Asia, li bat ta yosil afrikano. Li bat noxtok ta sa'el yan jch'iel jk'opojel, yan stalel xkuxlejik, ta slikebe ikil ti bats'i jtos oe, yu'un ikil ta nen k'u cha'al chak' ta ilel ta televisyone, ta skux yo'ontonik xchi'uk ti yan o li sk'opike.

Yech noxtok un oy tsots ika'i k'u x-elan jelelik ijta li j-ik'aletike, oy lek yo'ontonik, mu skotoluk un, oy onox tsotsik, buuk ata, ta x-ilbajinvan. Ta k'un'kun un ijk'ej jba lok'el ti bu slumal yan jch'iel jk'opojele. Ja' to me tey ika'ibe smelol ti k'usi sk'an xal li jp'el k'op jch'iel jk'opojel, ti mu xko'olaj k'u cha'al buy likemon tale, li buy ijchan leke ja' k'u cha'al jch'iel jk'opojel jts'unolajel ta balamile ti mu xko'olaj k'u cha'al vo'one, oy lek kabtel xchi'uk teyon ta kaxlan lum.

Li k'usi chopol ikil jutuk une ja' li buy ta jta jbatik ta chi'nel xchi'uk li jvula'aletik ta yantik muk'tikil lumetike, ja' me tey ikikta jba ta xanbal un, li k'usi ikikta oe ja' ti mu jnabe li sk'opike, li jtos noxtok une, ja' ti mu xi tojob ta yojtikinel skotol li balamile. Ta ox jk'an xi naki k'uuk sjalil ta Afrika, li k'usitik sna'ike, li sk'opike, li nop ox yu'unik: k'u x-elan xkuxiik, k'u x-elan xlo'ilajik, k'usi sujom k'u spasik, jmoj xk'opojik, ti lek stak' chi'nelike. K'u cha'al xkaltik ya'ele, xka'i xchi'uk ta jnop ta sjunul bek'tal takopalil ti ma'uk ta xtun li snopobil ta jolole o mi ja' ch'akal li bek'talile.

Ipich' ko'onton k'u x-elan kuxulik li afrikanoetike, ti lek nox sna' xch'i xk'opojike. Ja' yech oy k'usitik lek sna'ik ti mu xko'olaj k'u cha'al li jchi'iltak ta jlumale. Yech un, k'u cha'al xi nakiotik ta Afrika, mu'yuk bu ik'ot ta ko'onton xchanel toyolik chan vun o mi abtel ta junuk *ONG*, oy *europo* ti yech yabtelike bats'i pukujik, ch'akal ti buy snaik ti sakil viniketike, ja' epik ti buch'utik mu xk'opojike, mu sk'an xchi'inik.

Yech'o un, ijel li snopbenal ku'un une, ja' li nopoj o ech'el teyo' afrikano xchi'uk ti k'u x-elan ti xkuxlejike, tey me ik'ot ta ko'onton xchanel li

antropología, manchuk mi mu'yuk bu bats'i lek jtos abtelal. Yech k'u cha'al ech'em talel ti yabtelanel tey ta Alemania, li xchanel *antropología* ep nitil tsakal sk'e'el ti talel kuxlejale ja' sbiinojik k'u cha'al sk'e'el ti jeljeltos kuxlejale "sp'ijil jteklumetik" (*Völkerkunde*). K'ajomal no'ox oy bik'itik snail muk'ta abtel ja' nox ti ch'abal ep buch'utik xchanojik vun yo' ti xabtelanik sk'e'ele. Li buch'utik lajem xchanel ti vune ta to xchanik k'usitik yantik p'ijilal. Ti k'alal xljaj xchan une, ja' k'u cha'al jchi'iltak to'ox ta chanvune ibatik ta abtel yu'un televisyon, ta sine, ta smeltsanel bik'itik vunetik o mi sp'olesel muk'tikil vunetik. June ts'ibajom ta spas, li june ep jabil ists'ot karo, li jun une iyak' ta chanel *aikido*. Yech un ti k'u x-elan mu'yuk bu stik' sbik ta sjak'bel smelol ti k'usitik yech melele, ja' nox ta xabtelanik ti buy muk'tik snail yich'obil ta muk' kuxlejale, yu'un ti jchi'iltaktike ja' ta sk'anik ti oyuk ep ti talel kuxlejale.

Abtel yo' ti xi kuxiotike o mi xi kuxiotik ta abtel?

"Ti bats'i lekuk li abtele,
ja' yu'unik yechuk li jk'ulejetike".
Yech onox albil.

K'alal muk'on xa onox une, mu'yuk bu ika'ibe smelol k'usi ti ta jk'an ta jpas li ta sba balamile, ta k'un'kun un, iyul ta jol ti mu xkikta ti k'usi jchanoj une, ti ja' xu' jta o jve'el ti k'u sjalil kuxulone. K'alal chex keremon xa oxe, li jchi'iltak xchi'uk li vo'one ta ox jk'antikotik k'u cha'al jta jmolibeltikotike ti jpastikotik k'usitik ach'ike. Li k'usi jnopoij chi abtej oe ja'uk nox k'usi xi kuxioe, ja' yo' jchantikotik li k'usi ach'ik ta jpastikotike, ch'iel, k'u cha'al xkaltik, chkak'be yipal abtel. Ti k'usitik x-elan snopobile xko'olaj k'u to'ox cha'al stamojik ta sjabilal oxvinik ti ja' to'ox xojtikinik k'u cha'al "skuyel stak'in *alemán*" (*das deutsche Wirtschaftswunder*), ja' o ip'ol ep abtelal xchi'uk slekial li jteklume.

Li jchi'iltak xchi'uk li vo'one oy k'usitik isyules ta joltikotik jun p'ijil vinik ja' *judío alemán*, ja' sbi Herbert Marcuse, ti tey istsak yip ta stamel sba

jchanvunetik xchi'uk ti stalel keremotik ta sjabilal oxvinik. Marcuse iyal ti oy k'usitik mu xtun ti k'usi spas li buch'u oy stak'ine, ja' k'u cha'al sabel sk'oplal tak'in ta skotol, ti itojob ta stsobel k'u cha'al jchi'iltaktik ti oy ta yo'ontonik ti sa'ik skolelik xchi'uk ti mu staik ilbajinel ta sk'unilik, ti ak'o tojobuk sjunul sbek'tal k'uxi xp'ol li syu'elal ta tak'ine.

Marcuse sna'oj xa onox ti po'ot xa ox xich' tabel smelol k'usi xi xu' xkuxi ti jlumaltik ta spechlej li balamile xchi'uk ti k'usi xi xich' tael li abtelal yu'un li vinike. Chal stuke, li k'u x-elan sk'eloy ech'el ti yip li tak'ine xchi'uk noxtok ta xkoltavan ta snopel ta jolol ti k'u x-elan oy sujelal ak'o xich' ch'unel ti k'usi yalojike. Li abtelal ta to'ox xich' pasele, ja' la ti ak'o xich' nox pasel ti k'usitik tsots stunele: k'uxi chul ta joltik xchi'uk ti k'u x-elanotik jujun tal yo' ti jtatik o li jkoleltike.

Ta slikeb to'ox li sjabilal chanvinike, tey ta Alemania, oy to'ox jtatik abtel, ak'o mi o'lol k'ak'al xu yech xi kuxiotik o. Va'i chaktaj une mu xa oyuk sujelal xich' tsutsesel li chan vune, stak' xi ch'iotik yech ta x-abtej xchi'uk ta xchan vun.

Ti k'alal ta jchan to'ox li preparatorya, k'alal ta xpaj li chan vune ta to'ox jsa' abtel, ta jsabe stojol k'usi xi bat o ta xanbal ta namal balamil, yech'o ti ep nox k'usitik li abtej oe, ja' nox mi chi tojee, xchi'uk noxtok ja' tey ikojtinik o k'u x-elan li abtel li' ta sba balamile. Li ba'ye, li abtej tey ta slok'esel poxetik, ta jtsob xchi'uk ta jtik' poxetik bu stakik ech'el ta snail chonob poxiletike.

Ja' yech j-ech'el noxtok li abtej ta st'ujel bik'tal tonetik, ja' ti k'usitik yunen muk'tikile yu'un ta sk'elbeik lek smelol tey ta snail yabtelanel sk'elal balamil, meles ka'uktik un solel bats'i tey ital o jch'aj ti abtel ijpas ti k'usi x-elan ikil ta jch'iele. Ti k'alal sta yorail li ve'ebale tey ch-och jvayel ta tonetik.

Chib u li abtej ta spokel tsa'nebal ta snail abtelal yu'un *tren* yu'un *alemán*, jtuk alemanon ti tey li abtej, ti jk'elvaneje ja' jun *yugoslavo*. Li antsetik jchi'iltak ta abtel, likemik talel ta yolon o mi ta xokon yosilal Europa, skotolik sna'ojik ti jun yo'onton ti jk'elvanej ta abtele ja' ti ma'uk lek ti abtel ak'bilone.

Ta ts'akal li abtej ta ts'ot karo yu'un xch'akel vunetik, ja' tey ilaj jvok'an snenaltak ti karoe, ja' ti toj chukulik li be buy chi ech' skoj ti kabtele. Ta ts'akal un, oy jayib jabil ti ikak'be ya'lel nichim, oxkoj ta xemana tey ta mukenal ta Berlin, tey nopol ti buy ayanemone. Tey chak' xokobel ta snopel ja' ti ch'abal k'u xbak'e, jun ko'onton ja' ti ijtuk'ulanbe smukenal ti ch'ulelaletike. Oy jtos abtelal ti mu la jch'un spasele, ja' k'u cha'al spokel animaetik.

Ta ts'akal noxtok li abtej ta xchapanel abtelal k'usitik ta xlok' ta televisyon, ta sine xchi'uk jchi'iltak xchanojik vun ta muk'ul chanob vun Academia de Artes. Li chanubtasvanotikotik k'u x-elan ta k'elal li sine ti tey tsakal sk'elobil ep talelil ta jujun lum tey ta muk'ta chanob vun ta Berlin, ja' ijchi'in ta yak'el iluk xchi'uk li buch'utik ko'ol jtamtikotik xchanubtasel ta sine yu'un talelil ta jujun lum. Yan jchi'iltak likemik talel ta Suisa li yik'ik ta yak'el ta ilel sine ta snail epal kuxlejal. Ja' yech tey li abtej k'uuk sjalil yu'un sine afrikano, sine jeljelto bu likemik talel xchi'uk sine yu'un Japon xchi'uk noxtok oy sk'elobiltak yu'unik li Serge Gainsbourg, jvabajom xchi'uk jpas sine, yanto sba sk'evuj ta *francés*. Ja' yech ta k'un'kun kabtelan xchi'uk li k'utik ijchan une, tey xa me iskap sba ech'el un, ikojtinik ti k'utik x-elan ti skuxlejal xchi'uk li k'usitik stak' k'elele.

Antropólogo yu'un xchanoj o mi sk'an nox yo'onton?

“Li yabtelanel li *antropología*, mu'yuk bu lek jtosuk ti k'usi ta spase ja' ti mu'yuk k'usi jtosukal yu'un stuke, oy to ep ti k'usi mu xich' na'el k'usi sk'an xal li antropologiae”.

“Ep xa k'usitik k'otem ta pasel ta skoj sbi ti *antropología*,”

taje yu'un mu'yuk spajeb;
stak' nox k'usitik ta pasel
ti xu' xkalbetik sbi *antropología*".
Clifford Geertz, ja' bats'i lek xa'i
k'u cha'al jun *antropología*
ti tey nakal ta sts'el lok'eb k'ak'al
ti tey to'ox ta sjabilal lajuneb xchanvinik
o mi lajuneb yo'vinik.

Ti k'alal ijtik' jba ta jun snail xchanobil sk'eel jujun lum tey ta Berlin, ta yual septyempre ta sjabilal 1979, taje tey to'ox ta sna jun p'ijil jk'el talelil jujun lum ti ja' stamojbe yabtanelene. Ti smuk'ul naile tey to'ox ta sti'il jun jk'ulej lum, tey ta sts'eel maleb k'ak'al, oy te jun jamal balamil, ti ja' lek xojtikinik o k'u cha'al "sna kux yorail" (*Rostlaube*), li stak'inaltake yu'un ta xljaj xa kuxinuk. Ti snail ti xchanobil taje oy jnitvanej ta abtel ti k'ajomal nox o'lol k'ak'al ta x-abteje Lawrence Krader sbi, ja' *antropólogo socialista* ti tey likem talel ta lok'eb k'ak'ale, ti o'lol jabile tey ta x-ech' yu'un ta yosilal Mejiko li o'lol jabil noxtok une ta x-ech' yu'un ta Berlin. Li ta snail ti xchanobile mu'yuk bu va'al lek ti jchanubtasvaneje, ta jalik to ti k'usi ora ch-ak'bat yabtelike, yan ti k'alal ilik sjolik li jchanvunetik ta smakel snail chanob vune ja' ta skoj ti mu'yuk lek ti chanubtasel ta xich'ike. Li jnitvanejetik ta smuk'ta nail chanob vun ta Berlin, ja' nox isnopik ti isbajik ta jmoj li snail xchanobil vune. Va'i un jalij oxib jabil ti abol xa sbae, li vo'on uke ijtik' jba ta tsobbail yu'un *ocupas*³ tey ta kaxlan lum, li abtej, ijtsob jset' jtak'in, li ta sjabilal xa 1981, li bat jun jabil ta yosilal Afrika, ja' onox ibat jchi'in li Philip.

Li k'usi yatel ko'onton ta yantik o lumetike, ja' li xkuxlejike, li k'usitik k'otem ta pasele, ja' me slekial, o mi ja' van ti k'u x-elan li chanubtasat uke. Ti k'u x-elan ik'ot ta ko'ontone, ja' k'alal istsob sbaik jch'iel jk'opojel likemik ta yantik balamile, ja' me tey ik'ot ta ko'onton sk'eel k'uxi kuxul chamalik, ma'uk ti skoj k'op ku'un jtuk o mi yu'un ta jk'an chjel ku'un li balamile.

Yech un li ta sjabilal 1977, ti k'alal li ay ta xanbal ta Tansania, ja' k'u cha'al stalel afrikano, ikojtikin ti yu'un yech melel, ta xich' ch'unel. Julius Nyerere, ja' peserente, p'ijil jnitvanej ti tey ta slumale, ja' islikes li Ujamaa, islam sba stukik ti parajeletike, xchi'uk li j-abteletik ta balamil yo' ti tsobol x-abtejik, xchi'uk istsob skotol ti slumale, yu'un ja' yech yak' ta ilel ti k'usi yatel yo'ontone ja' me tey ilik sa' k'usi xi xkom stuk, mu xa sk'an x-ilbajinat li buch'utik jk'ulejetik xchi'uk li komunistae. Ti ta sjabilal chaktaje, li Tansania jutuk xa muk' xtojob ta yak'bel chanvun skotolik, xchi'uk iyak'beik matanal poxetik, xchi'uk noxtok ti k'ajomal to'ox muk'ta lum oy tey ta smuk'ta lumal Afrika. Li sbats'i k'opik onoxe ja' li kisuahili, ma'uk to'ox tey likem tal ti k'op ta kolonya tey ta Europa.

Ta sjabilal 1981, li cha' bat ta Afrika, ja' xa me tey ijchan xik'opoj ta *francés*, jelel jutuk ti k'usi x-elan snuk'ulal ku'une, jtam onox ti jbee, ja' nox ti mu'yuk bu jnopo, mu'yuk bu jchapanoj mi chi pas ta *antropólogo*, k'u cha'al mu sna' xljaj ti k'usi yatel yo'ontone, ja' k'u cha'al xkaltik li jp'el k'op: sk'anoj ti k'usi ta spase.

Philip xchi'uk vo'one ijmantikotik jukot jbisikletatikotik ti tey likem tal ta yosilal China, ta skoj ti ta xi batotikotik ta slok'eb k'ak'al yu'un Saire, lavie ja' xa smuk'ta lumal ich'bail ta muk' yu'un Kongo. Li ech'otikotik ta sjunul Sbelel k'usitik lekike (*La Route de la Beauté*) li xanav ta koktikotik oy bak'intike li pajotikotik ta jujun bik'itik lum ja' ti leklek sba tey ta slumal *ecuatoriano*, yu'un lavie oy xa ep sk'oplal ti tey onox likem talel ta yorail to'ox k'uxi likem talel ta kolonya, li k'usi chopol noxtoke ja' k'u cha'al lavi lapal li jyu'etike mu'yuk to bu xtojobik ta xchapanel. Ti slikeb ti k'op taje ja' k'u cha'al tey ta sjunlej yosilal li Afrika, ja' ti ixch'unik ti ijel li sts'akil yosilik k'u cha'al ech'em onox talel li kolonya yu'un europeoe, ja' ixch'unik ti k'alal to'ox ixch'akik li muk'tikil balamil tey ta tsobbail ta Berlin ta sjabilal 1885.

Ti k'alal li sut tal ta Berlin, ta xulemtak'in ikil ti jch'iel jk'opojele, ti satike naka sakik, xko'olaj k'u cha'al sat anima, mu'yuk k'u slekil, mu'yuk sk'ak'al, sat choy yilel, ch'abal sbek'tal li spak'al yee. Ti k'alal ikil yeche, bat ok'ikon ta yavil tsa'nebal, ti k'alal li k'ot ta slumal ti Berlin, ijcha'tik' to jba

ta xchannel li vune, ja' to me tey ibain ku'un ta stunesel li *antropología*, slo'iltabel skuxlejal, ja' ku cha'al xkaltik ta jtunes ta slo'iltael li buch'u nakalik ta lok'eb ka'k'ale o mi k'u cha'al xkaltik "sp'ijil k'usi k'elbil".

Li ta *antropología* sk'el ech'ele xko'olaj k'u cha'al *antropología* jkoltavanej

"Li k'usi xtale ja' xa yorail li k'usitik ta smeltsanik ta makinaetike naka bik'itik makina ti stak' k'el el oy sbonoltake, stak' tuk'ibtasel, stak' meltsanel ta anil... xchi'uk jun lok'taobail ti chapal tal yu'un jtik' o jbatike. Li k'usitik meltsajem tal taje ta onox xk'ot ta sk'obik li buch'utik sna'ik sk'elele. Lavi ora une li antropologoetike mu xa xu' yu'unik sk'el el li jujuchope, li stalel xkuxlejike, ja' xa k'elbil ech'el uk xchi'uk ch'ambil xa ech'el li slok'ole. Chaktaj une, k'u cha'al li sine ta jujuchop lume ja' tey xu' 'ko'ol xich' tunesel ti *antropología*..."
Jean Rouch, xchanojbe smelol sk'el el jujun lumetik *francés*, 1973.

Li k'usi ta xalik li afrikanoetike, ja' la tey tsobol xchi'uk ti buy ijchan li *antropología* ta komon yu'un li britanika, xchi'uk noxtok, ja' jun *antropología* stak' sts'ibaj, ja' nox ti ipich' ko'onton ta slok'tael k'u cha'al sk'el el slumaltak *francés*, Jean Rouch. Oy chib ti sinta xkaltik ti lek ikile, ja'ik k'u cha'al *Vo'on jun j-ik'al* (*Moi, un noir*, ta sjabilal 1958) xchi'uk *Li sk'olol k'olol li jch'iel jk'opojel* (*La pyramide humaine*, ta sjabilal 1959). Xcha'tosol taje meltsajem skoj sjunul yo'onton sabe smelol k'usi xi stsob sba li jch'iel jk'opojele.

Vo'on, jun j-ik'al smeltsanojik jchop keremotik tey likemik talel ta Nigeria, yu'un tey chk'ot abtejikuk ta Abidján, slumal ti oy stak'inik ta Costa de Marfil. Tey ixchanulanik talel, ch'abal buy ts'ibtabil, li sinta taje ja' ta xak' ta ilel k'u onox x-elan kuxul chamal li keremotik tey k'otemik ta naklej, abol sba ti snaik ta jun kaxlan lum ti tey ta xka'ibetik ta ye stukik ti k'usi x-elan ta sk'an ta sa'ik li ach' kuxlejale. Li sinta taj une bats'i lek ikil k'u cha'al li Rouch xchi'uk li yantik buch'utik afrikanoetik ko'ol iskolta sbaike. Bats'i lek ti k'usi islok'taike, oy k'usi tsots sk'an xal *Vo'on, jun j-ik'al*, ja' tey slikeb k'uxi iyak'ik ta ilel li ach' sine sk'elobil jujun lum, ta ts'akal iyak'beik

sbi jujun lum jelel stalel, xchi'uk noxtok ja' nan slikeb jun sk'elobil spasojik ti afrikano, ti k'usi ta sk'an ta xal ta ye stukike.

Ech' xa ox jun jabil, Rouch ispas jun sine k'u x-elan nitil tsakal xch'ielik li keremotik afrikanoetik xchi'uk *européens* tey ta jun smuk'ta chanobil Abidján. Li xcha'chopol taje jot o xchotlebik jujun tal ta yut li nae, li afrikanoe ta jot o, li *francés* sakil viniketike ta jot o, xcha'chopol mu sk'anik tijel, ja' yech sk'anik k'u cha'al yaloj li Jean Rouch. Tey ta sk'el sbaik jujuchop, ta sk'elbe sbaik ti k'u x-elanike, ti k'usi ta spasiq jujun tal ta xcha'chopolike.

Oy jchop ti k'u x-elan ta x-ech' ta sinee, lek xvinaj ti ta jun nox jlok'tavanej, ma'uk nox ta slok'ta, yu'un ta sk'el ech'el k'u x-elan chbak', k'uxi ta xjel ech'el xchi'uk ta sk'el ti k'usi nak'ajtike. Ti k'alal ta sk'elik ta tsobol xchi'uk li Rouch li ba'ye stsakojike, li keremotike tey ta sk'elik ti tey ta xlok'ik, ja' tey xch'ayet yo'onton ta sk'el sbaik, o mi mu'yuk bu ta staik ta ilel.

Va'i un tey k'un'k'un istik' sbaik jchop jchanvun sakil keremotik xchi'uk ik'al keremotik, tey ikak'tikotik ta ilel jun lek'lek sba ach' smelol, ja' jun bats'i sine chbak' li keremotike xchi'uk k'u cha'al vo'ontikotike, jk'elvanjetike.

Li k'u cha'al ikalbe smelol ta slikebe, ja' tey slikeb k'u cha'al "*antropología* ko'ol stunel", ja' la yech sk'el el ech'el xkaltik li Jean Rouch ti oy xa ta vo'lajuneb xcha'vinik sjabilale. Li k'usi ta sk'ane ja' k'u cha'al ti ak'o komuk ta patil li *antropología*, xchi'uk k'uxi ta k'el el li *antropología* ja' ox tsots yip ta sk'el ech'el. Li k'usi tsots sk'ane, ak'o komuk ta patil, ak'o skolta sba stukik li antropologoetike xchi'uk yantik yu'un, k'u cha'al iyal, ko'ol xich' tunesel li *antropología* k'uxi ko'ol xich' tsatsubtasbel yip ti jujun lume. Li Rouch isk'anbe li buch'utik k'usitik ispasik li afrikano ta sinee, ti ak'o la slo'iltaik k'u x-elan iyilik yo' la tey ta stsobik ta ak'el ta ilele, bak'intike ja' syulesob ta joltik, ja' nox ti tey makale, chaktaj une ja' xa me tey chilik k'usi ispasik une.

Taje ik'ot ta pasel ti oy xa ta lajuneb yoxvinik sjabilal, ja' o tajmek ti k'alal ta kolonya, ja' noxtok ti k'alal naka to'ox ta stambeik sabel smelol k'u cha'al kolonya tey ta Afrikae. Ti k'alal yech to'ox ti sa' k'opetike ja' ti oy to'ox tsots ilbajinej baile, li k'usi ispas li Rouch mu'yuk bu lek iyilik.

Rouch yu'un onox ta xal k'u x-elan slumal xchi'uk slo'ilik ta sine, ja' k'u cha'al xkaltik k'alal sta sba ep talel kuxlejal ta jun sine, ja' jtos stak' k'elel k'u x-elan ta lo'iltael yo' ti xich' o tambaile, yo' ti k'usi xchanojike mu xa ya'uk tunuk k'u cha'al chal "yelek' ti k'usi mu stak' xvinaje, ti tey ta xvinaj ta smuk'ta naik ti buch'utik p'ijike" (Rouch 2003 [1980]: 185).

Yech un, li k'u cha'al chal ko'ol xich' tunesel li *antropología* mu'yuk bu lek ch'ambil ti sk'ope, mi ja'uk li buch'utik spasik li sinee, mi ja'uk li antropologoetike. Ja' nan ti ta skap xchi'uk li *antropología* xchi'uk ti k'uxi likem talel li kolonyae. Li k'op xkaltik "ko'ol jtunestik" jp'el k'op ja' ti k'usi sk'an li mole, ja' k'u cha'al tey noxtok ta svunal cholobil k'op, ko'ol jtunestik "jun ajvalil chal ti chak' ta tunesel jset'uk ti k'usi oy yu'une". Chaktaj une li Rouch muk'bu iyikta sba k'u cha'al jnitvanej ta spasel sine, li jun j-ilole tey ta xlok' ta skuyobil stsakobil ti k'alal ta xak' ta ilel ti yabtele, ja' yech tey sk'an chak' ta ilel: ta xak' ta ilel li jchope.

Ti k'alal li k'ot ta yosilal Chiapa ta sjabilal 1988, ti kaloj vo'one ja' k'u cha'al sk'elobil ti mu'yuk bu ta xtun yu'un li jch'iel jk'opojel tey ta yutile, ja' k'u cha'al ta sk'el li buch'utik ach' jch'iel tey nakalik ta stuk'il lok'eb k'ak'ale. Ta sjabilal 1992 xchi'uk ta sjabilal 1994, tey li naki ta muk'tik te'tik ta k'ixin yaxal balamil ta yutil yosilal Afrika, tey ta xokon lok'eb k'ak'al yu'un Kongo, xchi'uk jchop jnaklomal ti sbiinojik baka, taje kuxulik o ta smilel chon bolometik, ta stsob k'u staik xchi'uk ta xabtelanik jutuk li balamile. Ti buy nakalik li bakaetike tey ikil ta jsat jtuk ti ikil jtos o k'u cha'al ta xkil vo'one. Li k'u x-elan ta snop li bakaetike xchi'uk ti k'u x-elan ta xil li yan jch'iel jk'opojele, ja' k'u cha'al jch'iel o mi ma'uk jch'iel jk'opojel. K'u cha'al jlome tsakal yip ta osil balamil, chaktaj une ja' me tey ikich' ta muk' un, ja' me tey ijts'iba k'u cha'al xi jelav o ta jkoj o chanvun ja' sbi jloktoral, itun ku'un, ta ts'akal noxtok ijlo'ilta ti k'u x-elan xkuxlejik xchi'uk snopobil yu'un li europeoetike.

Mu xko'olaj k'u cha'al lavie xchi'uk li ta yantik muk'tikil balamile yu'un yantik o ti k'u x-elan ta sk'elik uke, yan o li k'u cha'al bats'i jnaklometike,

ja' ti mu'yuk k'usi smelol mi ja'uk stunel cha'iik, va'i un ja' me tey ijyules ta jol k'uxi kuxulik xchi'uk sp'ijil li buch'utik tey nakalik ta stuk'il lok'eb k'ak'ale. Li k'u cha'al sts'ibaoj jk'ol sts'ib li Chawuk ja' tey ta xak' ta nopel ta ya'ibel smelol ti k'u x-elan chil ti k'alal ta xalbe smelol li yip ch'iel osil balamil li jch'iel jk'opojel ti mu xko'olaje ja' nox ti yu'un onox tey tsakalik xchi'uk li k'usitik yantik: li abnaltike, chonetik, vitsetik, ik', vo', k'ak'al, jch'ul me'tik xhi'uk k'analetik.

Ti k'u sjalil teyon ta steklumal baka, mu'yuk k'usi chopol iya'iik, li buch'utik tey nopol nakalik k'u cha'al li yak'beik kixtol bi: "Jtsobvanej yu'un baka", chkal noxtok vo'one mu'yuk onox bats'i jtunel yu'unik ti k'usi ay jak'ulanbe sk'oplal uke. Ti k'alal liyul li' ta yosilal mayaetik ti oy xa ta slajunebal jabil, tey ikilbe smelol k'u cha'al li sabel smeloltak yu'un li chiapanekoetik xchi'uk mejikanoetik mu xko'olaj k'u cha'al ikil tey ta muk'tikil lum yu'un j-ik'aletik ta Afrikae. Mu xko'olaj k'u cha'al teyik ta maleb k'ak'al ta yosilal Afrika, teyo'e ja' jutuk li kapal sts'unubalike k'u cha'al li afrikano xchi'uk europeoetike. Li sk'opik ta jujuhop slumalike ja' ep li k'u cha'al bats'i jnaklometik ta jun muk'ul lume, ja' tey stamoj sbaik skoj ti k'u x-elan kuxulik li afrikanoetike, yu'un ja' tey xchanojik tal k'u cha'al ech'em tal kolonya –jchop muk'ta lum, sabel sk'oplal, skoj kuxlejal xchi'uk chanubtasvanej ta vun– ti ja' nox ti k'u sk'an stukike.

Li ta Chiapae oy k'usi ti bats'i xch'ayet o ko'ontone ja' k'u cha'al bats'i jnaklometike mu xa sk'anik k'usi xk'ot sjak'belik k'usi x-elanik, ja' bats'i mu sk'anik mi chk'ot k'u sjak'ulan li sk'oplal *antropología*, mu'yuk k'u stu yu'unik. Ikil un, manchuk mi sk'an chu'unin ti k'usi xile, ta slo'ilta yo' ti sk'an chjel o ti jlumaltik xchi'uk sk'oplaltak k'u cha'al stsatsubtasbe yip ta yalbel smelol, yo' ti x-albat smelol tey ta jujuhop bats'i jnaklometik xchi'uk ta yantik lum ta sjunul balamil. Li k'utik oy chlok' ta makinaetike, ta xtun o noxtok ta sabel smelol k'usitik vo'ne p'ijilaletik xchi'uk ta chapanbel smelol ti k'usitik ach'ik to p'ijilaletike, ti ko'oluk xka'ibetik smelole xchi'uk li buch'utik "mu sna'ik vune". Ja' k'u cha'al ta xalbe smelol li Xochitl ta jk'ol sts'ib jtunestik

taj une xchi'uk li ta bats'i k'opetike, ja' me yech tey ta xjel ech'el li p'ijilal yo' ti mu xljaj oe, ti stak' tsatsubtasbel yip ta sts'ibtael ti k'u x-elan sk'opik ti jnaklometike.

Jean Rouch skuyoj k'u cha'al ja' to iyak'beik ta ach' ti skuxlej jujun lum, k'u cha'al ti ak'o xchanik li sinee, ak'o sk'elik ta junuk lok'taobail ti yaj jelel xch'iel jujun lume. Ti ta sjabilal chaktaje, mu'yuk bu iyul ta sjol k'u x-elan li afrikanoetike xchi'uk li mayaetik o mi yan o bats'i jnaklomaetik ti oy k'usi yan o yatel yo'ontonike, ja' k'u cha'al sk'elobil jujun lum yu'un li europeoetik o mi ja' li jkaxlanetike. Li Rouch tey iyal li ta buy ta xak' ta k'elele: "K'elavil, li' cha kak'be avil buch'uot!", lavi jlok'tavanejetik une li buy k'usi slok'taojike tey ta xalik: "K'elik, li' cha k'elik buch'uotik!"

K'u cha'al ikalbe smelol li Jean Rouch, k'u cha'al ika'ibe smelol vo'one, oy ya'el tsots k'usi ta jchantik o li ta yabtel li Rouch. Li jtose ja' k'u cha'al jamal ta xal ti k'usi ta xak' ta ilele, li ta sineetike tey ta xak' ta ilel k'u x-elan ti talel kuxlejale ja' jun jlok'tavanej jnop k'op, ja' ti tey iyak' ta ilel ti k'usitik yech jamal k'usi chale.

Ta Mejiko k'usi xmuyubaj chak'ik ta ilel li jlok'tavanejetik jlumaltike ja' onox k'u cha'al oy xch'iebinojike. Oy bak'intike chopol ta xka'itik ti k'alal oy nopbil k'op li buch'utik ta spukbe sk'oplal o mi ta sok xa, mu xak' ta ilel o mi ta sts'akubtas ta lek li bats'i jnaklometike. Ti k'alal oy yech ta spasik une, li jlok'tavanej jlumaltik ta yosilal Mejikoe yu'un ja' ta sk'an ta xak'ik ta ilel ti k'usi yech melel ka'uktike yu'un ti jnaklometike, skotol ti buy mu'yuk bu ich'bil ta muk'e, skoj ti mu k'usi stak' xalike. Yech un ja' sk'anik chak'ik ta ilel ti k'usitik yeche, yu'un ta melel ak'o slok'taik ja' me yech sk'elobil ti k'usi ta jk'an ta xkaltik ta jamale. Li k'u x-elan nitil tsakale, k'usi yech ta melel xchi'uk ti k'usi ta xak'ik ta ilel ta video, ja' k'u cha'al ta yantik o mi smelol yu'un stukike, chkal vo'one mu'yuk k'usi sjak'beik sk'oplal yu'un li jlok'tavanej ta jlumaltike, ja' stak' xich' k'elbel lek smelol. Jtos k'usi

xi ta pasel, ja' k'u cha'al xchanobil jun *video* o mi oy k'usi tsots sk'oplal k'u cha'al iyak' ta ilel slok'taojik ta Bolivia, ja' jtos sk'elobil li abtelal taje.

K'u cha'al xljaj o li jlo'il li' ta jk'ol jts'ibe, ta jk'an ta xkal k'usi yulem ta jol ja' k'u cha'al vo'on jkoltavanejon ta sp'olesel *video* yu'un jlumaltik, ma'uk no'ox k'u cha'al Jean Rouch. Li k'usi ta jk'ane oyuk sjak'be sk'oplal k'u cha'al *antropología* k'uxi xu' skolta sba xchi'uk li jchi'iltaktik jlok'tavanejetik ta jlumaltike ti ma'uk no'ox "ko'ol jtunestik" k'usi jak'ojbe sk'oplal vo'one. K'u cha'al chkal vo'on xchi'uk k'u cha'al chal li Xochitl, li k'u cha'al jtos li ts'ibtabil vun xchi'uk ya'ejale, ja' xa me jelel sk'elobil smelol, manchuk mi jna'ojtikotik k'u cha'al yantik jchi'iltak buch'u xchanojik lek vune chalik ti mu'yuk k'u stijel k'u cha'al li *antropología*. Cha kal nox vo'one li k'usitik ta xich' tunesel ta sabel smelol, lek ta xtun k'u cha'al xich' jak'bel smelol, k'u cha'al xkaltik k'utik x-elan ta sk'opon sbaik jnaklometike, xchi'uk k'uxi ta xjel ech'el li yalbel smelol yu'un li *video* xchi'uk lok'oliletik ti tey nitil tsakal ta stalel kuxlejale.

Li ta slajeb xa li sk'elobil ja' sbi *Li sk'olol k'olol kuxlejale*, li jun tseb afrikana Denise tey ta xalbe smelol: "Li lo'il li'e mu bu li' ta xljaj sk'elel... mu bu tsots ja' nox ti vokol jutuke, yu'un ja' kabteltikotik ta sk'elel, ta sts'ibael". Chtal to yan...

Sts'ak ts'ib

¹ La sjelubtas ta bats'i k'op: Antun Teratol. Koliyal li Mariano Estrada ti li yalbe smelol li jk'ol ts'ib li'e, ja' tey iyul o ta jol sts'ibtael, xchi'uk noxtok li José Alfredo Jiménez xchi'uk Xuno López ti ep ta ech'el li yalbeik smelol ti tsots sk'oplal tsakalotik ta balamile.

² K'alal li sk'elbe smelol jujun lum *francés*, Jean Rouch, iyalbe smelol k'u x-elan li "tsobol stunesel li *antropología*". Ja' tey istambe smeltsanel ach' sine yu'un jujun lum

stik'oj sbae ja' slikesoj li abtel sk'oplaltak jujun jteklum xchi'uk jun sine ech'nox yip "li smuk'ta tot jun sine yu'un afrikano". Jpas sine *senegalés* Ousmane Sembene iyilbe smelol yu'un li sine ech'nox yip ja' jun sine jnop k'op: "Li k'usi mu'yuk lek chkile [ta asinetak yu'un jujun lum], k'u cha'al mu'yuk lek chkil yu'un li *africanistas*, yu'un chi sk'elotikotik [li afrikanoetike] xko'olaj xi xcha'leotikotik k'u cha'al jkotuk us", iyalbe smelol ti oy sk'oplal ta sjabilal 1965.

³ Tey ta Alemania, 60 k'alal ta 70 *por ciento* sjunul li jteklume ta slok' snaik, li stojol une toj ep nox tajmek, oy bak'intik jutuk mu o'loluk chlaj li k'u yepal ta xich' stojole. Li ta sjabilal 1980, ep islam sbaik keremotik, oy k'u cha'al jchanvunetik, jpas p'ijil abtelaletik, xchi'uk buch'utik mu'yuk ich'bilik ta muk'e, ti ja' tey nakajtik ta xokol naetik ti mu'yuk xa bu lelik tey ta Berlin xchi'uk ta yantik muk'tik kaxlan lum. Li k'usi yatel yo'ontonike ja' ta xach'ubtasik li k'a' naetike, ja' ti k'u xi xu' yu'un li jnaklometike.